

Ніна Баршчэўская  
Варшава

### Мова білінгвальнага насельніцтва ў Падляшскім ваяводстве

Падляшскае ваяводства з'яўляецца рэгіёнам, на тэрыторыі якога перакрываюцца некалькі моў, культур і рэлігій. Гэтая полікультурнасць, з аднаго боку, сведчыць пра духоўнае багацце рэгіёну, а з іншага, – ускладняе нацыянальную самаідэнтыфікацыю.

На гэтай тэрыторыі на працягу многіх стагоддзяў назіралася ўзаемаўздзеянне балцкіх ды заходне- і ўсходнеславянскіх народаў, што аказвала ўплыў не толькі на этнічную структуру рэгіёна, але таксама на культурна-моўную сітуацыю. Засялялася Беласточчына з розных напрамкаў: з поўначы ішлі балты, з усходу – усходнія славяне, а з захаду – мазавецкае насельніцтва. Гэта былі прадстаўнікі розных канфесій і культур. Апрача гэтага, тэрыторыя сённяшняй Беласточчыны шмат разоў мяняла сваю дзяржаўную прыналежнасць. Вось асноўныя прычыны, з-за якіх тэрыторыя польска-ўсходнеславянскага памежжа сёння такая дыферэнцыяваная ў культурным, рэлігійным і моўным планах.

Памежжа непарыўна суадносіцца з моўнымі кантактамі, шматмоўем, полікультурнасцю ды некалькімі рэлігійнымі канфесіямі<sup>1</sup>. Жыхары такой тэрыторыі адкрытыя на суседнюю культуру ды не ўспрымаюць яе як цалкам чужую.

Істотаю памежнага шматмоўя з'яўляецца адсутнасць выразных межаў, іх расплывістасць ды лёгкае пераключэнне з адной мовы на другую. Парадаксальна, але гэта сведчыць не столькі пра шматэтнічнасць і полікультурнасць, колькі пра супольнасць, асноўнаю рысаю якое з'яўляецца тутэйшасць, паходжанне з дадзенай тэрыторыі<sup>2</sup>.

Аснову культурнае тоеснасці жыхароў памежжа складае матэрыяльная і духоўная спадчына продкаў. Можна вылучыць некалькі яе ўзроўняў. Першы ўзровень – гэта сямейная тоеснасць, калі чалавек

<sup>1</sup> І. Б у д з ь к о, *Лінгвістычны і сацыялінгвістычны характар беларускага памежжа. Да пастаўкі праблемы* [y:] *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej*, red. E. Smułkowa, A. Engelking, Warszawa 2007, s. 259.

<sup>2</sup> J. Straczk, *Wielojęzyczność pogranicza: od tutejszości do nowej lokalności* [w:] *Tożsamość – Język – Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*, Warszawa 2008, s. 103.

атаясамлівае сябе з сям'ёю: пачынае карыстацца моваю сям'і, засвойваць традыцыі і каштоўнасці, якія перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Вялікую ролю адыгрываюць адносіны паміж бацькамі і дзецьмі. Гэта менавіта сям'я ўплывае на сацыялізацыю дзіцяці. Другі ўзровень – набыццё лакальнае тоеснасці. Адбываецца ідэнтыфікацыя з мясцоваю грамадскасцю. На гэтым узроўні параўноўваюцца каштоўнасці, вынесеныя з роднага дому, з новымі, раней невядомымі, заўважаюцца іншыя асяроддзі. Гэта ўзровень свядомага вызначэння свайго месца ў асяроддзі. Трэці ўзровень – гэта фарміраванне нацыянальнае тоеснасці шляхам пашырэння кантактаў з аднагодкамі і дарослымі з дадзенае нацыянальнае групы. На чацвёртым узроўні чалавек уваходзіць у раздвоеную аўтатаеснасць, авалодвае яе рознымі відамі, такімі як ізаляцыя, этнацэнтрызм (закрыццё ў сваёй нацыянальнай групе), акамадацыя (узаемапрызнанне і талерантнасць), рэарыентацыя (перажыванне супярэчнасцяў паміж каштоўнасцямі адзінкі і групы, да якой належыць)<sup>1</sup>.

#### Правая аснова беларускае мовы на Падляшшы

У Польшчы найбольш носьбітаў беларускае мовы жыве ў Падляшскім ваяводстве – 39898 чалавек з агульнае колькасці карыстальнікаў беларускае мовы 40650 чалавек і пры агульнай колькасці беларусаў у Польшчы – 48737 чалавек (так вынікае з *Нацыянальнага перапісу насельніцтва 2002 года*). Крыху іншыя дадзеныя прынес *Нацыянальны перапіс насельніцтва 2011 года* – 47 тысяч беларусаў у Польшчы, у тым ліку з першай беларускай ідэнтычнасцю – 37 тысяч, з другой – 10 тысяч; з адзінай беларускай ідэнтычнасцю – 31 тысяча, з беларускай ідэнтычнасцю, якая суіснуе разам з польскаю – 15 тысяч чалавек<sup>2</sup>. Аднак гэты перапіс у вялікай ступені быў праведзены метадам ацэначным, а не на падставе непасрэднага кантакту з рэспандэнтам<sup>3</sup>. Верагоднасць перапісу насельніцтва часта з'яўляецца вынікам нацыянальнае палітыкі дзяржавы ды бягучых грамадскіх абумоўленасцяў, што чарговы раз выразна выявілася падчас двух апошніх перапісаў насельніцтва ў Польшчы<sup>4</sup>.

Беларусы на Беласточчыне з'яўляюцца аўтахтонным насельніцтвам, жывуць кампактна і складаюць больш за 20% жыхароў у 12 гмінах (паводле *Нацыянальнага перапісу насельніцтва 2002 года*), або ў 9 (паводле *Нацыянальнага перапісу насельніцтва 2011 года*)<sup>5</sup>, што – у ад-

<sup>1</sup> J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 1995, s. 67, 90–96.

<sup>2</sup> N. Barszczewska, *Język a świadomość narodowa na Podlasiu* [w:] *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia*, red. N. Barszczewska, M. Chaustowicz, M. Timoszuć, t. 1, Warszawa 2016, s. 42–43.

<sup>3</sup> M. Barwiński, *Struktura narodowościowa Polski w świetle wyników spisu powszechnego z 2011 roku*, „Przegląd Geograficzny” 2014, t. 86, z. 2, s. 220.

<sup>4</sup> *Ibidem*, s. 237.

<sup>5</sup> [https://pl.wikipedia.org/wiki/Gminy\\_w\\_Polsce\\_z\\_j%C4%99zykiem\\_pomocniczym](https://pl.wikipedia.org/wiki/Gminy_w_Polsce_z_j%C4%99zykiem_pomocniczym) [dostęp: 12.03.2018].

паведнасці з *Законам аб нацыянальных і этнічных меншасцях ды рэгіянальнай мове ад 6 студзеня 2005 года* дае права ўвесці двухмоўныя назвы населеных пунктаў і карыстацца беларускаю моваю як дапаможнаю ў адміністрацыйных кантактах.

Беларускаю моваю як дапаможнаю можна карыстацца ў 5 гмінах: гарадской гміне Гайнаўка – ад 03.12.2007, ды ў вясковых гмінах: Орля – ад 07.05.2009, Нараўка – ад 16.06.2009, Чыжы – ад 8.02.2010 і Гайнаўка – ад 28.05.2010. У гміне Орля ўведзены таксама беларускія назвы мясцовасцяў – ад 11.01.2011)<sup>1</sup>, аднак, як вынікае з выказванняў войтаў, да гэтага часу дапаможная мова функцыянуе толькі ў вусным варыянце.

U nas jošć, što można zajści i nawet padannie pisać, czy što, to można na białaruskaj movie i jany nam atkażuć na takoj że samaj. Jašče pakul što nichto nie pisaŭ, a ja dumaju napišu, kali chtoś prydzie da mianie paprosić, to sprabujem. Jany tam dastajuć za heta hrošy, bo wiedajecie, dziesiać procent buoľš majuć našyja pracauńniki s taho tytułu, što jany, kali chto pradstaviu takaje paśvietčannie, što končyŭ licej białaruski, bo tam užo ni treba, kap fiłałohiju zakončyŭ, vyšejšuju adukacyju, ale chopić białaruski licej i dastaje dadatak. <...> Tak što ŭ nas można ŭ hminie s koźnym tutaj čynoŭnikam havaryć pa-białarusku, jon pavinien atkazać pa-białarusku. (Новае Ляўкова 2013, Ян Цялушэцкі, нар. 1945)

Па-беларуску або на мясцовай гаворцы можна было размаўляць з чыноўнікамі ў падляшкіх гмінах таксама да афіцыйнага ўвядзення беларускае мовы як дапаможнае. Дзякуючы ўмацаванню беларускае мовы як дапаможнае ў юрыдычных актах, можна пазбегнуць выпадкаў, што нехта з чыноўнікаў адмовіцца афармляць справу па-беларуску, а таксама з'яўляюцца магчымасці працаўладкавання людзей, якія валодаюць беларускаю моваю.

Jeśli chodzi o dwuchmoŭnyja, skażam, tutaj u gmini machčymaści, to jany jest, patamu što Rada Gminy pryniała uchwałę pra jazyk dadatkowy, użędowy, białaruski, i heto ŭže jest zalegalizowane praŭno [...]. Nihledzia na toje, czy je, czy nima takaja postanova Rady Gminy, to i tak, jak pryšoŭ čaławiek, katory havoryt pa-swojemu, jon ni mieŭ problemu. My z im havaryli, tak jak trebo, patamu što, no bałšynstvo pracouńnikuoŭ, to jany ŭsie ssiul, tak što heta mova ŭže ni jest čużaja. (Нараўка 2013, Мікалай Павільч, войт гміны Нараўка)  
My vvieli jazyk białaruski do użendu, što v użendzie ŭ nas można havaryć pa-białarusku i pa-polsku. No toże ja choću skazać, što jak rablu nabar da raboty, to ja pišu, što by chtoś oryientavavsia ŭ našom jazykovi. (Махнатэ 2013, Ольга Рыгоровіч, войт гміны Гайнаўка)

Выкарыстанне мовы ў дзяржаўнай адміністрацыі павышае яе прэстыж, што мае істотнае значэнне ў грамадскім жыцці, таму што пры суіснаванні дзвюх моў заўсёды перамагае больш прэстыжная<sup>2</sup>. І з такою з'яваю маем справу на польска-беларускім памежжы, дзе па абодва бакі

<sup>1</sup> *Ibidem*. Гл. таксама: N. B a r s z c z e w s k a, *Język białoruski w Polsce – historia i stan obecny*, „Acta Polono-Ruthenica” 2009, t. XIV, s. 339–351.

<sup>2</sup> J. S t r a c z u k, *Język a tożsamość człowieka (w warunkach społecznej wielojęzyczności)*, Warszawa 1999, s. 19.

дзяржаўнае мяжы беларуская мова не карыстаецца належным ёй прэстыжам, не шануецца, не з'яўляецца каштоўнасцю. Гэта прычына выказванняў, што беларуская мова „грубая, непрыемная, сялянская”. На Беласточчыне большасць носбітаў беларускае мовы ўвогуле не задумваецца над яе каштоўнасцю, успрымаючы адно як сродак зносін. Для этнічнае групы яе культура, мова, звычаі так зразумелыя, простыя і натуральныя, што не могуць быць прадметам рэфлексіі<sup>1</sup>. З другога аднак боку, моўная адметнасць дапамагае адрозніць „сваіх” ад „чужых”, і таму гэты аспект становіцца падставай фарміравання нацыянальнае ідэнтычнасці.

У Польшчы вядзецца вывучэнне беларускае мовы на розных узроўнях – ад дзіцячых садкоў да вышэйшых навучальных ўстановаў. У школах беларуская мова вывучаецца як дадатковы прадмет. Наогул, з года ў год назіраецца змяншэнне колькасці вучняў, якія паглыбляюць свае веды па беларускай мове. Рэкордная колькасць вучняў занатаваная ў 1967/1968 навучальным годзе – 12504. Згодна з дадзенымі Кураторыі асветы ў Беластоку, у 2015/2016 навучальным годзе беларускую мову вывучалі 3140 вучняў<sup>2</sup>. Больш за 90% настаўнікаў беларускае мовы маюць вышэйшую беларусазнаўчую адукацыю і актыўна ўдзельнічаюць у падрыхтоўцы праграмаў навучання і падручнікаў ды ўплываюць на валоданне беларускаю моваю ў навакольным асяроддзі.

Уплыў на мову асяроддзя на Падляшшы маюць таксама СМІ, у асноўным тыднёвік беларусаў у Польшчы „Ніва”, двухмоўны польска-беларускі штомесячнік „Czasopis”, „Беларускі гістарычны зборнік” – паўгадавік Беларускага гістарычнага таварыства ў Польшчы, „Тэрмапілы” – літаратурна-мастацкі гадавік, „Бельскі Гостінэць” – культурна-краязнаўчы кварталнік, які выходзіць на мясцовым дыялекце, а таксама электронныя СМІ – Беларускае Радыё Рацыя, Праграма для нацыянальных меншасцяў Радыё Беласток, Беларуская служба Польскага радыё для замежжа ды тэлестанцыі Белсат і Беластоцкае аддзяленне Польскага тэлебачання TVP з тэлепраграмаю Беларускі тыдзень. На беларускай мове вядзецца таксама Інтэрнэт-Бібліятэка „Камунікат” з агромністаю колькасцю публікацый, датычных розных галін беларускага жыцця.

Беларуская літаратурная мова ў Польшчы выкарыстоўваецца падчас розных навуковых сустрэч (канферэнцый, семінараў) ды культурніцкіх мерапрыемстваў.

Нягледзячы на вялікае заангажаванне інтэлігенцыі ды беларускіх дзеячаў на папулярызацыю беларускае мовы ў Польшчы, большасць

<sup>1</sup> W. Pa w l u c z u k, *Białorusini jako grupa etniczna*, „Studia Socjologiczne” 1968, nr 2, s. 37.

<sup>2</sup> *Kształcenie mniejszości narodowych. Wykazy szkół prowadzących nauczanie języków mniejszości. Język białoruski* [online], [http://www.kuratorium1.home.pl/kuratorium2/jez\\_mniej/wykazy\\_2016/bial2006.pdf](http://www.kuratorium1.home.pl/kuratorium2/jez_mniej/wykazy_2016/bial2006.pdf) [dostęp 12.03.2018].

карыстальнікаў лічыць, што яна малапрыгодная ў штодзённым жыцці з увагі на выразнае дамінаванне расійскай мовы ў самой Беларусі.

### Усходнеславянкія гаворкі на Беласточчыне

На гутарковым узроўні на Беласточчыне ўсходнеславянскія гаворкі лепш захаваліся сярод праваслаўнага насельніцтва, якое моўную адметнасць прызнае важным элементам адметнасці рэлігійнае і этнічнае<sup>1</sup>. Назіраюцца даволі істотныя разыходжанні паміж нацыянальнаю прыналежнасцю жыхароў Падляшскага ваяводства і гаворкаю, якую яны карыстаюцца, бо нацыянальная ідэнтычнасць фарміравалася не на аснове моўнага крытэрыя, а – у асноўным – рэлігійнага, і таму католікі з-пад Саколка ці Дубровы Беластоцкай, якія ў штодзённым жыцці карыстаюцца беларускаю гаворкаю, лічаць сябе палякамі, а праваслаўныя з-пад Бельска Падляшскага ці Сямяціч – беларусамі, хаця ў іхняй мове многа ўкраінскіх рысаў. Здараецца, што нехта размаўляе па-польску, лічыць сябе беларусам, хоць паходзіць з сям'і, якая карыстаецца ўкраінскаю гаворкаю<sup>2</sup>.

На Беласточчыне да важных ідэнтыфікацыйных элементаў трэба таксама залічыць традыцыйнае пачуццё рэгіянальнай прыналежнасці, г. зв. „тутэйшасць”, услед за якою родная гаворка акрэсліваецца як „простая мова”: „*my ra prostu hawogym, naša mowa m'éšana, n'i polśka, ni b'ełaruśka*”<sup>3</sup>.

Заходнюю мяжу пашырэння ўсходнеславянскіх гаворак на тэрыторыі Польшчы вызначае ўсходняя мяжа мазурэння (вымаўлення зычных *ś, ź, ć, ź* як *s, z, s, z*). Гутарковая беларуская мова выступае ў паўночна-ўсходняй частцы Беласточчыны. Заходняя мяжа праходзіць ад Аўгустоўскага канала да ракі Бобра пад Штабінам, па Бобры ідзе да вусця Бярозаўкі, адкуль па заходнім баку рэчкі ідзе лясамі на паўднёвы ўсход ад Кнышына да ракі Супрасль каля Васількова, па Супраслі да ракі Нараў, правым берагам якой адступае крыху на ўсход ад ракі паміж Лапамі і Суражам, перасякаючы яе каля вёскі Завыкі. На тэрыторыі паміж Нарваю і Бугам лінія паказвае на заходні абсяг усходнеславянскіх гаворак, праходзіць паміж Бранскам і Бельскам Падляшскім, адкуль меандрамі, крыху на захад ад Сямяціч, даходзіць да ракі Буг<sup>4</sup>. Гаворкі на гэтай тэрыторыі разнародныя: ад акаючых і цекаючых / дзекаючых на поўнач ад ракі Нараў, праз паласу гаворак з украінскімі рысамі да

<sup>1</sup> J. Wiśniewski, *Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie* [w:] *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. I, Warszawa 1980, s. 10.

<sup>2</sup> *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, S. Siatkowski, t. 1, Warszawa 1980, s. 10.

<sup>3</sup> E. Smułkowska, *Polsko-białoruski kontakt językowy* [w:] E. Smułkowska, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa 2002, s. 380.

<sup>4</sup> E. Smułkowska, *Polsko-białoruski kontakt...*, s. 374. Гл. таксама: S. Glinka, *Granica językowa i przykłady zróżnicowania fonetycznego gwar białoruskich Białostocczyzny*, „Sprawozdania z prac naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN” 1969, r. III, z. 5.

ўкраінскіх<sup>1</sup>, што вынікае з пасяленчых працэсаў з ваколіцаў Гродна і Ваўкавыска ды Брэста. Гаворкі ваколіцаў Гродна і Ваўкавыска не надта дыферэнцыяваныя – разам ствараюць заходнюю групу паўднёва-заходняга беларускага дыялекту. Таму і на Беласточчыне не назіраецца большых моўных адрозненняў у нашчадкаў гэтых двух пасяленчых напрамкаў. Іх гаворкам характэрнае аканне, яканне, цеканне і дзеканне. Гаворкі на поўдзень ад ракі Нараў, за выключэннем тэрыторыі Белавежскае пушчы, вылучаюцца ўкраінскімі рысамі<sup>2</sup>. І менавіта гэтыя гаворкі на поўдзень ад ракі Нараў выклікаюць найбольшыя дыскусіі сярод польскіх дыялектолагаў. З аднаго боку, яны блізкія брэсцка-пінскім гаворкам, якія належаць да ўкраінскага моўнага генатыпу, але адначасова падлягаюць натуральным беларускім уплывам, выкліканым беларускаю нацыянальнаю свядомасцю жыхароў ды вывучэннем беларускай мовы ў школах рознага ўзроўню на Беласточчыне. Асаблівую дыскусію выклікае вызначэнне мяжы паміж беларускімі і ўкраінскімі гаворкамі, напрыклад, Эльжбета Смулкова вылучае паласу пераходных беларуска-ўкраінскіх гаворак паміж рэкамі Нараў і Буг<sup>3</sup>, а Міхал Саевіч бачыць паміж імі рэзкую мяжу, якую праводзіць па рацэ Нараў, крыху на поўнач ад яе, а затым накіроўвае ў напрамку Белавежы<sup>4</sup>.

Падляшскае беларуска-ўкраінскае памежжа сведчыць пра цяжкасці ў правядзенні класіфікацыі перыферыйных гаворак і адначасова – у суаднясенні іх з адною канкрэтнаю моваю. Размежаванне маўлення жыхароў праводзіцца шляхам паказання ізагласаў, якія ілюструюць пашырэнне дыферэнцыяльных рысаў, характэрных для беларускай і ўкраінскай моваў<sup>5</sup>. Традыцыйна выдзяляецца шэсць ізафонаў, якія вызначаюць гэтую мяжу: рысы, характэрныя для беларускай мовы – гэта пашырэнне акання ды цекання і дзекання; рысы ўкраінскія – гэта дыспалаталізацыя зычных перад *e* і *i* (ізафоны, якія паказваюць дыспалаталізацыю губных зычных перад *e*, дыспалаталізацыю зубных зычных перад *e*, а таксама дыспалаталізацыю зубных зычных перад *i*);

<sup>1</sup> Такі падзел усходнеславянскіх гаворак гл. у: *Opisy badanych wsi* [w:] *Atlas gwar...*, s. 33–63.

<sup>2</sup> E. S m u ł k o w a, *Polsko-białoruski kontakt...*, s. 378.

<sup>3</sup> E. S m u ł k o w a, *Pojęcie gwar przejściowych i mieszanych na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym* [w:] E. S m u ł k o w a, *Białoruś i pogranicza...*, s. 336–348; E. S m u ł k o w a, *Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: „gwary przejściowe” – „gwary mieszane”* [w:] E. S m u ł k o w a, *Białoruś i pogranicza...*, s. 349–354; E. S m u ł k o w a, *Szkic systemów fonologicznych ruskich gwar Białostoczczyzny wschodniej* [w:] E. S m u ł k o w a, *Białoruś i pogranicza...*, s. 91.

<sup>4</sup> M. S a j e w i c z, *O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostoczczyźnie* [w:] „Rozprawy Slawistyczne” 1997, nr 12, s. 91–107; *Nasza mowa prosta, czyli o białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostoczczyźnie*, „Над Бугом і Нарвою: український часопис Підляшшя” [online], [http://nadbuhom.pl/art\\_2375.html](http://nadbuhom.pl/art_2375.html) [доступ: 12.03.2018].

<sup>5</sup> *Atlas gwar...*, s. 122 oraz Mapa 1.

шостая ізагласа паказвае пашырэнне мяккага вымаўлення даўняга *с'*, напр. укр. *хторес'* vs. бел. *хтор'ес*. Сярод названых шасці рысаў чатыры праходзяць прыблізна той самаю лініяй, якая вядзе больш-менш уздоўж ракі Нараў, затым паварочвае на поўдзень і праходзіць каля Гайнаўкі. Гэтая лінія супадае таксама з мяжою пашырэння іншых моўных рысаў – марфалагічных і лексічных<sup>1</sup>.

На акаючай тэрыторыі знаходзяцца такія мясцовасці, як Дуброва Беластоцкая, Саколка, Нараўка, Белавежа. У трохкутніку, створаным мясцовасцямі Ляўкова – Семяноўка – Белавежа выступае дыспалаталізацыя губных зычных перад *е*, што вядзе да вымаўлення тыпу *maśók, vaséla, vasná*. Такое вымаўленне характэрнае для беларускіх камянецкіх і пружанскіх гаворкаў: *man'é, matlá, vanók, vasná*<sup>2</sup>.

У сваю чаргу ў чатырохкутніку, створаным вёскамі Жулткі – Навадворацы – Завыкі – Чарэўкі – Козлікі – Тапаляны паміж рэкамі Супрасль і Нараў выступаюць акаючыя гаворкі і адначасова дзекаючыя / цекаючыя. Далей на поўдзень у вёсках Рыбалы і Трасцянка захоўваецца вымаўленне *д' / т'*. Паралельна з гэтай ізагласаю праходзяць ізагласы дыспалаталізацыі зубных зычных перад *е* ды паўночнага пашырэння мяккага вымаўлення даўняга *с'*. Пашырэнне дыспалаталізацыі зубных зычных перад *і* выступае на поўдзень ад Бельска Падляскага і Гайнаўкі і ахоплівае мясцовасці Орля, Махнатэ, Чаромха, Няміраў<sup>3</sup>.

У беларускіх гаворках, якія сутыкаюцца з мазавецкімі гаворкамі, назіраецца мазурэнне (вёскі Краснаборкі, Крапіўніца, Мілеўске, Рыбнік, Крушэва). Мазурэнне адсутнічае ў новай мазавецкай гаворцы, што ўзнікла на беларускім субстраце ў Сэйненскім павеце.

У залежнасці ад вымаўлення ненаціскага *о* і мазурэння, выдзяляюцца чатыры віды беларускіх гаворак: акаючая без мазурэння, акаючая з мазурэннем, акаючая без мазурэння, акаючая з мазурэннем, якія падзяляюць тэрыторыю Беластоцчыны на дзве часткі: паўночна-ўсходнюю і паўднёва-заходнюю<sup>4</sup>.

На паўночна-ўсходняй тэрыторыі (Сакольскі павет, Дубровы Беластоцкай, паўднёва-ўсходнія ўскраіны Аўгустоўскага і ўсходняя частка Беластоцкага паветаў), дзе выступаюць акаючыя гаворкі, назіраецца ўзмацненне марфалагічных адметнасцяў. Тут менавіта выступаюць такія рысы, як канчатак *-é* ў родным склоне назоўнікаў жаночага роду адзіночнага ліку, аснова якіх заканчваецца цвёрдым зычным (тып *vadé* vs. паўднёва-заходняга *vady*); канчатак *-é* ў назоўным склоне назоўнікаў мужчынскага і жаночага роду множнага ліку на цвёрды зычны, што пашыраецца таксама на паўночна-заходнія акаючыя гаворкі; саканне –

<sup>1</sup> M. Jankowia k, *Gwary białoruskie w Polsce* [w:] N. Barszczewska, M. Jankowia k, *Dialektologia białoruska*, Warszawa 2012, s. 153.

<sup>2</sup> Э. Блінава, Е. Мяцельская, *Беларуская дыялекталогія*, Мінск 1969, s. 76.

<sup>3</sup> *Atlas gwar wschodniosłowiańskich...*, Mapa 1.

<sup>4</sup> S. Glinka, *Granica językowa...*, s. 36–45.

вымаўленне зваротнай часціцы *-s'a* як *-so*, *-s'o* (у окаючых гаворках *-s'e*)<sup>1</sup>. Гэтыя прыклады пацвярджаюць прыналежнасць аналізаваных гаворак да паўнёва-заходняга беларускага дыялекту, які ў паўднёвай частцы становіцца пераходным беларуска-ўкраінскім<sup>2</sup>.

На гэтай тэрыторыі назіраецца вялікі ўплыў польскае мовы, напр. будучы складаны час *budu rab'iu* у параўнанні з агульнабеларускім *budu rab'ic'*; пашырэнне суфікса *-ak* на азначэнне маладых істот (*zereb'ák*, *c'el'ák*, *jehn'ák*) пры множным ліку (*zarab'áta*, *c'eláta*, *jehn'ak'é*)<sup>3</sup>.

Падзел Беласточчыны на тры часткі: заходнюю, паўночна-ўсходнюю і паўднёвую назіраецца таксама з увагі на лексічную дыферэнцыяцыю<sup>4</sup>. Пучок ізалексаў заходняга напрамку праходзіць з поўначы на поўдзень згодна з фанетычнай мяжою і аддзяляе ўсходнеславянскія лексемы ад польскіх, напр. *perév'eslo* – *pas*, *póžn'a*, *stern'á* – *ržýsko*, *tok* – *klep'isko*, *žm'én'a* – *garść*, хоць гэтая мяжа не з'яўляецца выразнай і застаецца даволі шырокая паласа, на якой выступаюць калькі ўсходнеславянскіх назваў у навакольных польскіх вёсках і ў польскім маўленні білінгвальнага насельніцтва, напр. *pšewiqslo* – поль. *pas* і *rozżucac* – поль. *podorywa*<sup>5</sup>. Пучкі ізалексаў паўночна-ўсходняга і паўднёвага пашырэння ілюструюць дыферэнцыяцыю ўсходнеславянскіх гаворак. Пучок ізалексаў паўночна-ўсходняга напрамку (*s'v'éren* vs. паўднёвы *šp'ixl'é*, *m'ak'iná* – *połóna*, *v'éjałka* – *šópel'ka*) супадае з падзелам на акаючыя і окаючыя гаворкі<sup>6</sup>. У сваю чаргу пучок ізалексаў паўднёвага напрамку (*kłun'a* vs. паўночнага напрамку *humnó*, *adry'na*, *stern'á* – *póžn'a*, *ržýsko*, *rózpluha* – *barazná*) праходзіць уздоўж ракі Нараў і на паўднёвы ўсход ад Белавежы, так як мяжа паміж дзекаючымі / цекаючымі гаворкамі і з захаванымі *d' / t'*, што пацвярджае істотнае супадзенне пашырэння дыялектных фанетычных і лексічных рысаў<sup>7</sup>.

### Моўныя паводзіны білінгвальнага грамадства і праблемы нацыянальнай тоеснасці

Спалучэнне сіл лінгвістаў і сацыёлагаў прывяло да стварэння супольнай мадэлі сацыялінгвістычнага вопісу моўных паводзінаў. Асноўнаю перадумоваю, на якую абапіраецца сацыялогія мовы, з'яўляецца існаванне шчыльнае залежнасці паміж структураю моўнае грамадскасці і сукупнасцю ўсіх моўных формаў, якімі гэтая грамадскасць

<sup>1</sup> E. Smułkowa, *Przykłady różnicowania morfologicznego gwar białoruskich Białostoczczyzny* [w:] E. Smułkowa, *Białoruś i pogranicza...*, s. 131.

<sup>2</sup> *Ibidem*, s. 132.

<sup>3</sup> *Ibidem*.

<sup>4</sup> E. Smułkowa, *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej Białostoczczyzny na tle wschodniostowiańskim*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. 177–188 oraz vol. 2 Mapy 23–25.

<sup>5</sup> *Ibidem*, s. 177–179.

<sup>6</sup> *Ibidem*, s. 179–181.

<sup>7</sup> *Ibidem*, s. 181–183.

карыстаецца<sup>1</sup>. Гэты метада дазваляе мовазнаўцам даследаваць неаднароднасць моўнай структуры, а сацыялагам высвятляць чыннікі, якія ўплываюць на змену моўных паводзінаў. Складовымі часткамі моўнай сітуацыі з'яўляюцца: моўцы, від грамадскай сувязі, якая іх спалучае, г. зн. іх грамадскія ролі, тэма размовы і сітуацыйныя абставіны<sup>2</sup>. Моўныя сітуацыі можна падзяліць на тыповыя, паўтаральныя ды індывідуальныя, напр., у выпадку размовы асобы з мясцовага асяроддзя з асобай чужой, звонку, назіраецца г. зв. сітуацыйны зрух<sup>3</sup>. Гэты тэрмін азначае змену мовы або яе стылю, што выклікана зменай сітуацыі паміж моўцамі. Гэтыя правілы набываюцца несвядома ў працэсе сацыялізацыі з першых дзён жыцця, і гэта менавіта яны вызначаюць сацыялінгвістычную кампетэнцыю – інтуітыўныя веды пра спосабы і час выкарыстання мовы ў залежнасці ад абставінаў, выпрацаваных грамадствам<sup>4</sup>, значыць, можна сцвердзіць, што за сацыялінгвістычнай кампетэнцыяй дзяцей стаяць іх бацькі, якія свядома або несвядома прымаюць рашэнне пра выбар мовы, на якой звяртаюцца да дзяцей і гэтым самым уплываюць на іх прымарную мову. Найчасцей гэтай мовай з'яўляецца родная мова бацькоў або дзяржаўная мова краіны, на тэрыторыі якое дзіця нарадзілася. Даволі частыя сітуацыі, калі дзіця выходзіць адначасова ў дзвюх мовах, а нават у шматмоўі, як у выпадку эмігрантаў ці нацыянальных меншасцяў на памежнай тэрыторыі.

У выпадку заходняга памежжа Беларусі гэта можа быць польская мова і / або беларуская, або беларуская гаворка ў вясковым асяроддзі, часам таксама літоўская мова, ды расійская мова, якая накладваецца на гэты моўна-культурны кангламерат. У сваю чаргу на Беласточчыне суіснуюць мовы польская і / або беларуская, або беларуская гаворка на поўнач ад ракі Нараў, а на поўдзень ад яе – гаворка з украінскімі рысамі. На тэрыторыі этнічна мяшанай насельніцтва найчасцей білінгвальнае, да чаго прымушае неабходнасць утрымліваць кантакты з прадстаўнікамі як мінімум двух этнасаў.

На памежжы выкарыстанне аднае з моў не заўсёды супадае з пацукцём нацыянальнае тоеснасці яе носбітаў<sup>5</sup>. На Падляшшы падыход да нацыянальнае ідэнтычнасці па-іншаму ўспрымаецца рознымі пакаленнямі: старэйшае пакаленне непарыўна звязвае нацыянальнасць з веравызнаннем, пра што сведчаць сцвярджэнні кшталту „рускай веры” ці „праваслаўнай нацыянальнасці”.

З праведзеных даследаванняў сярод моладзі вынікае, што канфесія (у большасці праваслаўная) не вызначае нацыянальнасці. Сёння заўважаюцца іншыя нацыянальныя перамены, а менавіта – пераход ад тутэй-

<sup>1</sup> J. Straczuk, *Język a tożsamość człowieka...*, s. 19.

<sup>2</sup> S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1997, s. 57.

<sup>3</sup> *Ibidem*, s. 58.

<sup>4</sup> *Ibidem*, s. 59.

<sup>5</sup> E. Smułkowa, *Badanie pograniczy językowych – uwagi metodologiczne* [w:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, Poznań 2003, s. 46.

шасці да канкрэтнае нацыянальнасці, найчасцей польскае. Назіраецца таксама адыход ад беларускае ідэнтычнасці на карысць украінскае, аднак гэтая змена маргінальная ў параўнанні з паланізацыйным працэсам і не ўспрымаецца жыхарамі як пагроза страты свае мясцовае традыцыі, таму што абедзве ўсходнеславянскія нацыі ўспрымаюцца як „свае”.

На Беласточчыне старэйшае пакаленне, якое карыстаецца рознымі ўсходнеславянскімі гаворкамі, найчасцей ідэнтыфікуецца з беларускай нацыянальнасцю.

*Tutaj pieraważna biłarusy byli, i <...> sama Hajnaŭka była apsalutna biełaruskaja. Tam jak pačatasia pramysłowaś, to jechali z usiul, s cyetaj Polščy, o, tam i mazurye jechali, chto tuolki, i navet jest dzielnica Mazury, akurat u Hajnaŭcy, dzie pasialitasia najbuolš hetych mazuruoj. (Новае Ляўкова 2013, Ян Цялушэцкі, нар. 1945)*

Пераход ад беларускае нацыянальнасці да ўкраінскае назіраецца на поўдзень ад ракі Нараў, чаму спрыяюць моўныя рысы мясцовых гаворак.

*Ja skažu tak, že ja išov do školy v šejsiat deviatum roci, praktično vsie lude v takich gminach, jak Čyžye, Hajnovka, Vuorla, Narva, Dubičy Cerkovne, kruhom hovoryli v toj hovoru, značyt, ja dzisiaj znuju, že to je hovorka ukraińska. <...> Nichto nam ne skazav, kim my je tak napravdu do kuńcia, bo hovoryli nam i našym bat'kam, že biłorusy, skoro tak, nu, biłorusy. (Шастакова 2013, Міраслаў Стэпанюк, нар. 1960)*

Асіміляцыя ўсходнеславянскага насельніцтва выклікана ў асноўным мяшанымі сужонствамі.

*Sa Skupava čy z Janova, skažam, jaho žonka, a juon sam palak, nu, i tutaj miešany takije dzieci, ali dzieci uže palaki, <...> chodzat da kaścioła, ni chodzat u carkvu. (Новае Ляўкова 2013, Ян Цялушэцкі, нар. 1945)*

### Стаўленне жыхароў Падляшша да роднае мовы

Нягледзячы на асіміляцыйныя працэсы, усходнеславянскія гаворкі на Беласточчыне добра захаваліся, хоць мясцовае насельніцтва не ўмее суаднесці сваю гаворку з канкрэтнаю моваю. Найчасцей з'яўляецца фармулёўка, што гэта „простая мова”, а яны размаўляюць „папросту”, „па-своему”. Датычыць гэта розных гаворак, як набліжаных да беларускае мовы, так і да ўкраінскае.

– *Мы – па-просту havorym. My nie pa-biełarusku, ni pa-rusku, tyko pa-prostu.*  
 – *I bački vašy tak razmaŭlali, i dziady?*  
 – *Tak, i dziady, i pradziady. My ni pa-biełarusku. (Рудаки 2013, Генадзь Каравайчык, нар. 1958)*

Людзі заўважаюць моўныя адрозненні ў мясцовасцях, размешчаных недалёка адна ад аднае.

*My tak: i po-ukraiński ne hovorym, i po-biełoruški, a čom takaja mova, tak jak o to my toper hovorymo. <...> A More vže za Zbučom – uže chodyv, buv – uže bolš po-ukraiński. Uže stosujećcia do ukraińskiej movy bolš. A uže tuda bolš vže na pojnoč – na „ci”, uže tam „pašoŭ”, ciekajut uže – bolš na biełoruški. (Чыжы 2013, Ян Стэпанюк, нар. 1927)*

Мова бацькоў і дзядоў часам акрэсліваецца як „праваслаўная мова”. Рэспандэнты з сумам канстатуюць факт, што іх дзеці і ўнукі не карыстаюцца ўжо роднаю гаворкаю, хоць яе разумеюць.

- *A jak nazywajecie tuju havorku?*
- *Nu, ja znaju, nazywajut prawosławna mova takaja. Koliś našy dziatki tak hovorili i bat'ki, i my tak hovorimo, a našy vže dyety i vnuki, to vže ne hovorat po-našomu, po-pravosławnomu, no po-polski hovorat. Uže przyǳajut vnuki, to hovorat po-polski, po-našomu ne hovorat.*
- *Navat z vami pa-polsku?*
- *Nu, i z namy, ale my z imy ne hovorim po-polski, ano vony ponimajut uže što-to, jakoje tam słowo* (Крывяцкі 2013, Фёдар Чыквін, нар. 1931)

### Уплыў гаворак на назвы жыхароў населеных пунктаў

Вясковае беларускае насельніцтва Беласточчыны заўважае моўную дыферэнцыяцыю і выкарыстоўвае некаторыя моўныя рысы дзеля таго, каб акрэсліць жыхароў дадзенай тэрыторыі: дзекаючае насельніцтва – гэта *дзекалы*, а з цвёрдым вымаўленнем *д* перад *е* – *дэкало*, цекаючае насельніцтва – гэта *цепрукі*; яшчэ сустракаюцца *штокманы* і *шчокманы* – назва ўзятая з вымаўлення займенніка *што* / *шчо*. У назвах жыхароў розных рэгіёнаў закадаваная таксама гісторыя, напр. *кара-лёўцы* – гэта жыхары ваколіц Бельска Падляскага, Дубіч Царкоўных, Орлі, г. зн. падданыя караля, а ліцвіны – гэта акаючае і дзекаючае / цекаючае насельніцтва земляў, якія знаходзіліся ў межах Вялікага Княства Літоўскага<sup>1</sup>.

- *Tyje pudłaŹye uže na nas kaŹuć «lićviny». Ale ja viedaju, čy my tak havorym, jak lićviny, u nas takaja mišanina prosta, gvara takaja o.* (Міхнаўка 2013, Валерыя Скепко, нар. 1941)

„Размова па-літоўску” ў разуменні рэспандэнтаў азначае беларускую акаючую гаворку. Сённяшняя моўная мяжа паміж акаючымі і окаючымі гаворкамі амаль поўнасьцю супадае з былою палітычнаю мяжою паміж ВКЛ і Каронаю.

- *V toj miejscowości inaczey trochu zatiahajut, napšykłat, o tam za torom pud hranicu, to tam uže bolš tak po-litoŹsku.*
- *Pad litoŹskuju hranicu ci biełaruskuju?*
- *Pud biełarusku, biełarusku. I tak i nazyvajut ich tutaj uže – litviny.*
- *A litviny vas jak nazyvajuć?*
- *Ne viedaju, jak tam nas nazyvajut, ale siuda dalej, v toj bok to – štokmany. U nas mova takaja prawosławna, a tam u ich to mova inna trochu. Bolš cieniujut, bo v nas tut takije tverdy rozmovy, a tam tak bolš cieniujut. Miachše tak. A vže tuda na Levkovo pud Narvu, pud Narevku, to tam uže «chadziecie», «rabicie» – o tak v druhi bok cieniujut.* (Дубічы Царкоўныя 2013, Ян Багроўскі, нар. 1953)

<sup>1</sup> M. S a j e w i c z, *Białorusko-ukraińska granica językowa na Białostocczyźnie* [w:] M. S a j e w i c z, *Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostocczyzny. Deverbativa deadiectiva*, Lublin 2002, s. 37.

### Моўная інтэграцыя

На польска-беларускім памежжы на Беласточчыне заўважаюцца інтэграцыйныя моўныя працэсы, якія праходзяць у адным напрамку – інтэгруюць беларускамоўнае насельніцтва з польскамоўным<sup>1</sup>. Назіраецца пераход на польскую мову ў мяшаных сем'ях.

*Teras to ўжо pa-polsku havorym! Bo synova pa-polsku!*

*– A syn pa-svojemu ўmieje havarыць?*

*– Tak, umieje. Tylko syn umieje, i ja! A ўжо jana, synova, to ўжо jana tak pa-polsku, to ja toža ўжо pa-polsku havaru! Baćki našy pa-prostu havarыli! (Паўночны Востраў 2013, Ольга Козёл, нар. 1930, Ян Жамойда, нар. 1928)*

Пераходу на польскую мову спрыяе таксама навучанне ў польскай школе.

*Maładyja pašli uczycca ў Białystoku, i ўже jany pa-polsku havorać. Razumiejuć heto, bo tut vychavalisa, ale ўже pa-prostu jany tak nie havorać. Jak da chaty pryjeduć, to pa-prostu havorać da baćka, da matki, a jak u Białystokie, to ўже po-polsku havorać. (Паўночны Востраў 2013, Мікалай Гурыновіч, нар. 1944)*

Да малых дзяцей бацькі і дзядулі таксама найчасцей звяртаюцца па-польску.

*Teper uže ўvogule mało chto hovoryt po-našomu. Bo jak uže pojavljajutsia małyje dieti i odne pokolenie, potum następne, to uže bapcia ščytaje swoim oboviąskom, može ne každy, što treba do dytiata hovoryty po-puolsku. (Орля 2013, Ніна Несцяровіч, нар. 1933).*

Гэта прычыняецца да з'яўлення шматлікіх паланізмаў у выказванні і старэйшага пакалення, а нават міжвольнае пераклучэнне на польскую мову.

*Dzieci to już nic nie znając pa-prostu! Tylko ўsio pa-polsku! A my, nam tedy nie ma s kim, jak ja sama jedna mieškam i co z dvoma dzieci, też nie rozmawia pa-prostu da dzieci. (Стараўляны 2013, Надзея, нар. 1943)*

З'яўляецца нават сцвярджэнне, што разам з пакаленнем сённяшніх пенсіянераў адыдзе ў нябыт і ўсходнеславянская гаворка, якая праіснавала толькі таму, што ніякай іншай мовы вясковае насельніцтва не ведала.

*My ne znali navet inakšej movy, to jak my mohli hovoryti. (Орля 2013, Ніна Несцяровіч, нар. 1933)*

Уплыў адной мовы (гаворкі) на другую найчасцей выяўляецца ў лексіцы. Гэта значыць, што лексемы інфільтруюць хутчэй за некаторыя фанетычныя ці марфалагічныя рысы. Некаторыя лексемы прыжываюцца ў суседняй гаворцы. Тады назіраюцца змены ў вымаўленні блізкіх сістэмна і тэрытарыяльна моў (гаворак). Запозычэнні ўваходзяць у лексіка-семантычную сістэму гаворкі і выклікаюць змены на розных

<sup>1</sup> N. B a r s z c z e w s k a, *Новыя тэндэнцыі ў беларускіх гаворках*, „Studia Białorutenistyczne”, Lublin 2013, t. 7, s. 199–215.

моўных узроўнях (лексічным, семантычным, марфалагічным, фанетычным), аднак сістэма застаецца дастаткова празрыстай<sup>1</sup>.

Тэрытарыяльная блізкасць стварае магчымасць непасрэднага моўнага кантакту. Немалы ўплыў маюць таксама экстралінгвістычныя фактары (радыё, тэлебачанне, прэса, школа). Напрыклад, у семантычным полі 'народзіны чалавека' сустракаюцца паланізмы: *c'astka, c'onža, z'ecko, kab'etu, tańcušek, navl'ečka, p'elušk'i, porodova (barpa), ubranko*, якія часта набываюць усходнеславянскія фанетычныя і граматычныя рысы, як аканне – *kab'etu* (Баброўнікі, Хамэнтоўцы, Сакаляны), змена месца націску з перадапошняга склада на апошні – *p'elušk'ie* (Сакаляны), рэалізацыя насаваў як *en, on* – *c'onža* (Баброўнікі, Хамэнтоўцы), усходнеславянская флексія – *navl'ečkoju* (Козлікі). Найбольшы ўплыў польскай мовы назіраецца ў мясцовасцях, што знаходзяцца на непасрэдным стыку дзвюх моў, напр., на стыку польскае і беларускае<sup>2</sup>.

Лексіка мае, несумненна, найбольшыя магчымасці пранікнення, таму ў перыферычных гаворках выступае значная колькасць сінонімаў і структурных дублетаў, што не выклікае, аднак, сур'ёзных якасных зменаў у іх сістэмах. У сваю чаргу пранікненне істотных фанетычных рысаў можа весці нават да змены моўнае прыналежнасці<sup>3</sup>.

Працэс паланізацыі ў большай ступені закранае маладое пакаленне<sup>4</sup>, хоць даследаванні ліцэістаў сведчаць пра тое, што сцвярджэнні *я паляк (полька)* не заўсёды азначаюць асіміляцыю, але часта вынікаюць з польскага грамадзянства. Назіраецца бунт супраць выкарыстання роднае гаворкі, які з часам пераўтвараецца, аднак, у афірмацыю.

*Ja pomni, jak muoj bat'ko tłumaczył dla mnie matematykę albo fizykę po-swojemu. To było straszne. Pomni, że ja płakała i prosiła, żeby mówili po-polsku. Oj, człowiek być młodym to jest ciężkie. Nie rozumiał niektórych spraw, nie rozumiał, jakiego wielkiego wartość ma ta mowa. Po jakimś czasie ja przyzwyczaiłaś i to było normalne, że bat'ki mówią do mnie, do nas po-swojemu.* (Крывяцічы)

Маладое пакаленне часта вінаваціць сваіх бацькоў у тым, што не перадалі ім роднае гаворкі. У сваю чаргу бацькі тлумачаць пераход на польскую мову фактам жыхарства ў горадзе. Існуюць аднак сем'і, якія прыкладаюць намаганні, каб перадаць наступнаму пакаленню родную гаворку.

У маўленні моладзі выступае шмат лексічных паланізмаў, напр., *barzo, cmentaś, dvuz'esty usmy kv'etn'a, emerytury, najp'erf, puźn'ej, obus vendrovny, opcokrajov'ec, obojentn'e, p'enkn'e, pšechkol'e, pšep'enkný zdjenc'a, pševažn'e, roz'icuf, ružn'e, spuż'eln'oju, stafka zasadn'iča byłá; šyēść lat szkoły,*

<sup>1</sup> N. B a r s z c z e w s k a, *Białoruski system gwarowy pięciu wsi na Białostocczyźnie (na materiale leksykalnym związanym z narodzinami dziecka* [w:] *W kręgu kultury białoruskiej*, Olsztyn 1994, s. 159–168.

<sup>2</sup> *Ibidem*, s. 167–168.

<sup>3</sup> M. S a j e w i c z, *O białorusko-ukraińskiej granicy językowej...*, s. 98–99.

<sup>4</sup> Zob. N. B a r s z c z e w s k a, *Język a świadomość narodowa młodego pokolenia na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim (na Podlasiu)* [w:] *Światła masz tyle w sobie... Ze studiów wschodniostowiańskich*, Lublin 2015, s. 265–279.

*varunk'i s'e poprav'ily, vłaza, zb'orča škola gm'inna* (Бельшчына), *łka, ko-s'arka, mel'joracija, rovek, twardy dysk, v'ig'ilja, zżuty komunal'ne* (Белавежа). Некаторыя паланізмы суіснуюць факультатыўна з усходнеславянскімі лексемамі як поўныя сінонімы: *xerbata i čaj, ałovok i karandáš, raz'ina i s'amjá* (Белавежа).

Сярод фанетычных рысаў вельмі паказальныя насаваы гукі, якія або захоўваюцца: *łk'i, zv'qzany s toj m'escovos'c'q* (Белавежа), або вымаўляюцца як спалучэнне *en*, *on*: *obojentn'e, p'enkn'e, vendrovny, zdjenc'a; łonka* (Бельшчына), *ks'onška* (Белавежа), назіраецца таксама чаргаванне *v (ũ) – f*: *adresóf, bac'kóf, dakumentof, jazykóf, narodof, słoř* (Белавежа).

Большую небяспеку аднак выклікае ўплыў польскае мовы на ўсходнеславянскі сінтаксіс, які парушае глыбокую структуру мясцовае гаворкі. Ва ўсходнеславянскіх гаворках азначэнне найчасцей выступае ў прэпазіцыі да азначанага слова: *baravyje tak'ije m'está, barzo c'ikava ks'onška, haraču l'ep'óšačk'i pradaváũ, vołk'i doũh'i xvostý majut, žoũty pasočok* (Белавежа), аднак здараецца, што пад уплывам польскае мовы з'яўляецца яно ў постпазіцыі: *fs'e pracy mag'istersk'i, pakłá tak'í buũki drožžovu, takoje zdaren'e c'ikave* (Белавежа), з'яўляюцца польскія прыназоўнікавыя канструкцыі, напр., выкарыстанне прыназоўніка *da (do)* з родным склонам замест *u* з вінавальным, напр.: *pojēxat' i do pásynkuv* (Бельшчына), *z'ęduška pryjexaũ da b'ılav'ežy, my iz'ém da stadoũ, nu i zašóũ da kl'asy, zaježžajem da Pačájeva* (Белавежа); прыназоўніка *na* з вінавальным склонам замест тыпова беларускіх *у* або *на* з вінавальным *у* канструкцыях: *ısc'ı ũ / pa hrybũ, u / pa jáhady, u / pa mal'iny: bábuška man'é na hrybũ brata, ja xaz'ıũ na hrybũ pa etaj puščy, jak pašóũ ja kol'ıs' na jáhady* (Белавежа)<sup>1</sup>; спалучэнне прыназоўніка *za* з назоўнікам *у* родным склонам таксама можна ўспрымаць як польскі ўплыў: *ja kal'ıs' abvoz'ıũ za komuny, za n'emca byłó heto* (Белавежа). Пад уплывам польскае мовы з'яўляецца спалучэнне дзеясловаў руху з прыслоўем *там* замест *туды*: *pojēxata tam* (Бельшчына). У выказваннях жыхароў з'яўляюцца таксама польскія ўстаўныя словы ці словазлучэнні: *f každy m raz'e, s tym že, z grupša, zreštq* (Белавежа).

Заўважаецца і адваротны працэс, г. зн. уплыў беларускае мовы на польскае маўленне жыхароў памежнае тэрыторыі. У маўленні найстарэйшага пакалення назіраюцца шматлікія ўсходнеславянскія асаблівасці, напр., з'яўленне нескладовага *ũ* на месцы польскага *w*: *dla n'emciũ, spšedavaũ, dv'e z'eũčynk'i, ja jemu z loduũk'i podavałem, krajcova była, šeũs, v domu starciũ*; прысутнасць пярэдняязычнага *ł*: *dług'i, połudn'ovu, tor'ıto*; спражэнне дзеясловаў у прошлым часе паводле беларускага ўзору: *ja byũ, ja pšujexaũ, pošli my do lasu*; з'яўленне ўсходнеславянскай лексікі: *xałũj, čuv'ılixa, małaz'éc, šul'ák, uxažór, žul'ik*<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> N. Barszczewska, J. Głuszkowska, *Kilka przykładów wpływu języka polskiego na składnię gwar białoruskich i ukraińskich Białostoczczyzny* [w:] *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, Lublin 1997, s. 173.

<sup>2</sup> B. Nowowiejski, *Z życia wschodnich sławizmów w mowie miast i miasteczek Białostoczczyzny* [w:] *Ze studiów nad gwarami...*, s. 175–187.

На польска-ўсходнеславянскім памежжы моўныя ўзаемаўплывы вельмі выразна выяўляюцца ў мікратапонімах. З аднаго боку, выступаюць назвы лясоў, палёў, лугоў характэрныя для польскае мовы (*Jełufka, Słyn'ak, Terta Góra*), беларускае (*Barók, Hará, Hl'in'išča, L'asók*) і ўкраінскае (*Budyska, Ozeréc, Perélisky, Pyńkú*)<sup>1</sup>, а з другога – гібрыдныя формы: польска-беларускія (*C'imoхов'izna, Darahuščyzna, Pod Głembóczynej, Żab'a Hará, Żondovy L'es*), польска-ўкраінскія (*Napšec'iv Sel'isek, Telatycsyzna*) і беларуска-ўкраінскія (*Horož'iska, Verxkryn'ica, Zveryn'ec*)<sup>2</sup>.

Назіранні над рознымі пакаленнямі насельніцтва польска-ўсходнеславянскага памежжа пацвярджаюць тэзу, што яго асіміляцыя з польскай большасцю праходзіць шляхам страты трох дыстынктыўных элементаў: па-першае, зямлі, якая ўспрымаецца як жыццё згодна з рытмамі прыроды і працы на сельскай гаспадарцы – у сувязі з міграцыяй у гарады; па-другое, мовы, як важнага элементу індывідуальнае і групавое нацыянальнае ідэнтычнасці – мову траціць калі не другое, то напэўна трэцяе пакаленне; па-трэцяе – веравызнання, якое страціць найцяжэй – на варце адметнасці стаіць праваслаўе<sup>3</sup>, пераход у каталіцызм назіраецца найчасцей у мяшаных сем'ях.

Nina Barszczewska

#### The Language of the Bilingual Population in the Podlasie Region

##### A b s t r a c t

The examination of the Podlasie region is essential due to multiculturalism in the area, which, on the one hand, determines the richness of the region, and on the other, leads to difficulties in identifying the population's nationality. The national awareness of the Podlasie region has not been shaped only by the linguistic criterion: East Slavs most often identify themselves with the Belarusian nation. The main objective of the article is to investigate the Polish–East Slavic linguistic interference and to analyse behaviour patterns in bilingual communities of the multicultural borderland, including the necessity to select the appropriate language in various social situations. It is possible to observe an ongoing process of stronger assimilation of East Slavs through actions aimed at integrating them into Polish-speaking communities.

<sup>1</sup> N. Barszczewska, J. Głuszkowska, T. Jasińska, *Polsko-wschodniostowiańskie związki językowe w mikrotoponimii północno-wschodniej Polski* [w:] *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniostowiańskim*, Białystok 1995, s. 205.

<sup>2</sup> *Ibidem*, s. 206, 209. Zob. też: N. Barszczewska, J. Głuszkowska, *Gwarowe zjawiska językowe w odliczebnikowych nazwach terenowych na wschodniej Białostocczyźnie*, „Rozprawy Slawistyczne” 1993, t. 7, s. 49–62; N. Barszczewska, J. Głuszkowska, N. Kolis, T. Jasińska, E. Smułkowa, *Elementy bałtyckie i wschodniostowiańskie w przygotowywanym Słowniku nazw terenowych północno-wschodniej Polski*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica” 1993, t. 27, s. 3–8.

<sup>3</sup> E. Czyskwin, D. Misiejuk, *Dwujęzyczność i dwukulturowość w perspektywie psychopedagogicznej*, Białystok 1998, s. 28.